

ŠIME BALEN

Prva sjećanja: PANOS - RAT, GLAD, PREVRAT, SEOBA (Iz Zapisi i zapamćenja)

Kada god zaronim mislima u podebele naslage svojih doživljaja, uvijek mi na dnu sjećanja bljesne spomen na prvi svjetski rat. Na rat i priče što smo nekad slušali - s grozom u duši - kako bismo mogli i našeg oca pokupiti i otjerati na frontu. Tada bi majka i teta Ana (koja je živjela s nama) stalno uzdisale, križale se i zazivale Boga i Majku Božju od Krasna da urazumi Njegovo Veličanstvo apoštolskog cara i kralja pa da ostavi oca na miru, jer tko će onda i kako prehraniti svu ovu nejač u kući? Sam otac se pričinjao kao da ne drži mnogo do tih „bapskih priča“, pogotovo kad bi se napio:

- Ne benav`te žene - govorio bi. - Neće car mene. Jer, `ko bi mu onda čuva` prugu?... Treba on mene... He-heee!

Otac je sve polagao na tu svoju prugu. On je, naime, bio nadziratelj telefonske linije od Svetog Jurja do Karlobaga, u izgradnji koje je i sam sudjelovao, a kasnije je „nadzirao“, tj. brinuo se o njoj. Taj je posao izučio u carsko-kraljevskoj ratnoj mornarici, dok je služio na brodu *Kaiser Max*. Kako se baš po njegovu izlasku iz vojske gradila telefonska pruga od Senja do Karlobaga, to su graditelji pozvali njega kao „stručnjaka“ da sudjeluje u tom radu, što je on objeručke prihvatio. Kada je pruga bila gotova, ponudili su mu da je čuva, što je također prihvatio. I tako je naš otac od podgorskog zidara (što je bio prije vojske) postao *carski čov'k*.

Kad sam prvi put čuo, od nekih žena što su posjetile majku, da bi naš otac mogao na frontu, uhvatila me takva tuga da sam otišao u sobu, bacio se na škrinju i gorko zaplakao. Naravski, tada još nisam imao nikakve jasnije predodžbe o toj fronti, ali sam znao da se ondje ljudi tuku i ubijaju, jer se mnogi naši rodaci koji su otišli onamo više nikad nisu vratili kućama. Niti će se više ikad vratiti.

Mi smo tada živjeli u malom jablanačkom zaseoku *Panosu* smještenom na rubu velike kamene visoravni što se rasprostirala od podnožja Velebita do mora. Njezini se jugozapadni rubovi ruše u Jablanac, a zapadni u Biškupnicu i Stinicu. Svoje ime vjerojatno zahvaljuje grčkoj riječi „panos“, što znači luč, baklja, zublja, koje su se u staro doba palile na obalama zbog lakše orijentacije brodova noću, a u unutrašnjosti ponekad i po brdima zbog najave neprijatelja. I danas ispod Panosa, na rtu između Biškupnice i Jablanca, stoji svjetionik koji naš narod, kao i cio taj predio, naziva *Feralom* (po talijanskom *ferale* - svjetiljka, lampaš).

Panos je staro, prastaro naselje, koje je, kao i susjedna Klačnica i Stinica, bilo nastanjeno još u prethistorijsko doba, o čemu svjedoče arheološki nalazi što se čuvaju u raznim našim muzejima (u Zagrebu, Senju i dr.), ali i zapisi, kao onaj *Dolabelin* iz rimskog doba, pronađen u ostacima golemog suhozida (što ga naš svijet zove „grčkim zidom“) čiji se trag i danas lijepo raspoznaje i vodi od samog Panosa do duboko u Velebit,

a govori o sporazumu ilirskih Ortoplina i Parentina o korištenju te vode. Zna se da su prvi živjeli u Ortopoli, kasnijoj rimskoj Muruli, po kojoj je i nastao hrvatski naziv Stinica. A drugi, Parentini, da su nastavali Tesleum, današnji Kosinj.

Razumljivo je da se u ovako dugoj povijesti ovoga kraja stanovništvo više puta mijenjalo. Znamo da su tu prije Krista pa i nekoliko stoljeća poslije njega, živjela razna ilirska plemena, ali tko je prije njih bio tu, to ne znamo jer nema nikakvih pismenih svjedočanstava o tome. Nakon što je Rim osvojio Ilirik, tu su se nastanili njegovi legionari i ostali rimski kolonisti, a ilirski se starosjedioci postupno romanizirali. Za seobe naroda tuda su prohujali razni osvajači i zaredom nestajali u vrtlogu burnog vremena - sve do dolaska Hrvata, koji ostadoše tu sve do dana današnjega... No, i oni su se mijenjali. Najprije su tu, kao i na najvećem dijelu hrvatske obale, živjeli čakavci sve do provale Turaka u 16. stoljeću, kada iseliše u gomju Hrvatsku, Sloveniju, pa čak i u Austriju (dio Gradišćanskih Hrvata). Tada Podgorje ostade spaljeno i pusto, dok ga potkraj 17. stoljeća - u vezi s borbom za oslobođenje Like odmah nakon poraza Turaka pod Bečom 1683. - ne naseliše *Bunjevci*, koji i danas žive ondje. Žive - ali jako prorijedeći, jer je kratkovidnom politikom prijašnjih moćnika, poslije drugog svjetskog rata, došlo do ponovnog raseljavanja Podgorja, kad su mnoga sela potpuno opustjela. Među njima je i Panos, u kojem danas nema nikoga, osim ponekog vikendaša. I to ljeti.

A u mojem je djetinjstvu Panos bio, istina, malo ali živo seoce. Brojilo je svega pet-šest obitelji - sve samih Butkovićâ, osim naše. A bilo je puno djece. Samo nâs je bilo sedmero (dok ih je dvoje već umrlo, a troje se tek imalo roditi). I danas imam sliku nas sedmero djece s majkom i ocem, koju čuvam kao dragu uspomenu, Doduše, snimljena je nešto kasnije, kad smo se preselili u Karlovac. U jednom njezinu uglu otac je napisao svojim lijepim, čvrstim rukopisom: „*Mjeca lipnja 1919*”. Vjerojatno je, kad je to pisao, bio malko dublje zavirio u čašu, pa je mjesto mjeseca napisao mjeca. Na glavama nas trojce starijih *dičaka* jasno se raspoznaju crven-kape s dugim resama. Ne vidi se, jer se nalazio na tjemenu kape, natpis *Živila Hrvatska*, zbog kojega su nas, kad smo se preselili u Karlovac i nastanili se u Rakovicu, često napadala tamošnja srpska djeca. Dakako, ne samoinicijativno, nago po napatku starijih... U našoj kući na Panosu živjelo nas je desetoro čeljadi: otac, majka, teta Ana i nas sedmero djece. Tada nisam razmišljao o tome, ali kasnije, kad sam odrastao i vraćao onamo, često sam se puta pitao: kako je toliko nas moglo stati u tu kućicu, gdje smo spavali i jeli? Teta Ana, koja je i nakon naše seobe u Karlovac ostala na Panosu, objašnjavala mi je sa smiješkom na licu:

- Bome, lipo... vi stariji ste spavali na podu, poredani kaj anđelčići, a mlađi s ocem i materon... A 'ili? Pa stariji za stolon, mlađi u mom i materinom krilu, a oni sridnji za *bančićima*...

No, često nas je u kući, ili za lijepa vremena pred njom, znalo biti mnogo više. I otac i majka su bili veoma *svojtljivi* i društveni ljudi, pa su nam počesto svračala oba djeda i mnogobrojni ujaci (majka je tada imala desetak braće i sestara, od kojih je polovica njih živjelo u Americi, otkuda su nas obilno pomagali, osobito kasnije, u staroj Jugoslaviji, kada je otac kao uvjereni republikanac bio proganjan i zatvaran) pa stričevi, tetke, ujne, bratići i sestrične, a i mnogi prijatelji. Mi smo, djeca, jako voljeli te posjete, jer bi se tada kod nas naveliko *ljudikalo*, a pomalo i *zgdalo*, pa i zapjevalo, jer se u našoj kući gajila pjesma. Osobito ju je gajio otac, pogotovo kad se u kući našlo rapskog crnjaka, kojim su nas revnosno opskrbijivali kumovi Grce iz Barbata.

Od sve te mnogobrojne družine što je znala svraćati k nama (bilo na putu u Jablanac, bilo na povratku iz njega), ja sam najvolio *didove*. I očeva oca Tonu, i majčina Grgu. Bili su to impozantni starci, oba s lijepim carskim bradama, koje su zvali *pokportama* (od njemačkog *Backenbart*). Po tome su nalikovali jedan drugome, ali su inače bili veoma različiti, gotovo oprečni. Očev otac, did Tone, bio je suhonjav, vitak, ozbiljan čovjek, koji je mnogo držao do starih *adeta*, pa je spadao među posljednje naše ljude što su nosili dijelove nekadašnje podgorsko-bunjevačke odjeće. Ljeti je oblačio bijele *klinac*e s košuljom i *ječermom*, a zimi *benevrake*, *guću* i prtenu *jaketu*, a ponekad bi, osobito za kišnog vremena, preko svega prebacio *japundžu*. Na nogama je nosio fine, štrikane kopice i lake opanke - oputaše.

Ipak, glavni je čuvar starih običaja kod nas bila majka. Zdušno se držala svih običaja i revno ih je obavljala poput kakvih posvećenih obreda. A bilo ih je mnogo, vrlo mnogo, i redali se jedan za drugim tijekom cijele godine. i danas pamtim neke od njih, kao npr. blagoslivljanje kuće na Sv. Tri kralja, kad nam je plovani Vinko škropio kuću „svetom vodicom” i na dovratak ispisivao kredom G-M-B, pa preko Sviječnice, koju smo rado dočekivali kao konac zime, pjevajući: „Kandelora - zima fora”, premda je znalo biti i suprotno: „Kandelora, snig do mora.” Onda je dolazio pustopašni Mesopust, kojemu smo se posebno radovali - zbog fritula što su se u gomilama pekle dok je bilo bijelog brašna, a kad ga je u ratu nestalo, nestalo je i njih. Za njim su nastupali dugi, ozbiljni korizmeni dani s postom, kojeg se majka strogo držala, i ne pomišljajući na mrs. kojega, u ostalom, u ratu nije ni bilo. S kolikim smo olakšanjem dočekivali Uskrs, kad smo - u mirno doba nosili pune tavijole kolača, šunke, jaja i ljutike na blagoslov u crkvu, a sada - u ratu - samo jaja i ljutiku. Mnogi ni to, nego samo ljutiku.

Posebno svečani bili su dani oko Gospojina: Velike i Male, kada je naš svijet masovno odlazio pješice preko Velebita na zavjet Majci Božjoj od Krasna, a neki brodom do Sušaka, pa na Trsat - škalinama. Ipak, najsvečaniji i najradosniji bili su božićni blagdani. tada je majka rano, već početkom prosinca posijala pšenicu u tanjure, da izraste do Božića, a mi, djeca, mi smo svako jutro, čim bismo se probudili, letjeli da vidimo je li žito proklijalo, a kasnije, koliko je te noći poraslo. Na Badnjak bismo zajedno s ocem išli da pronademo zgodnu glavnju za vatru na ognjištu, a s majkom smo i tetom rasprostirali slamu po sobi i po njoj se valjali.

Sutradan bi bio svečani obiteljski objed. Nasred stola bi majka postavila tri svijeće, povezane hrvatskom trobojnicom, a okolo svijeća tanjure s pšenicom. Kad bi se svi skupili oko stola, majka bi, izgovarajući „Očenaš”, zapalila svijeće, pa bismo uz njih blagovali. Bili su to uzbudljivi trenuci kojih se i danas rado prisjećam: zima je, vani puše bura cvileći i zavijajući oko dimnjaka i somića, a kod nas u kući je ugodno, toplo, jer se glavnja rasplamsala, pa žari i grije sve. Kuhinja je ispunjena mirisom jela, prožetim vonjem voštanica, na čiji je plamen majka nabacila trunak tamjana. Na čelu stola sjedi otac, naočit plav čovjek ozbiljna lica s jakim brkom. Majka, lijepa, crnputa žena žarkih dubokih očiju - tipična podgorka - dijeli hranu, pa sjeda nasuprot ocu. Pogledaju se značajno, a onda zadovoljno prelaze očima preko nas, kao da nas broje. Jedemo polako, bez žurbe, jer Božić je obiteljski blagdan, pa ne moramo nikamo, niti će nam tko doći. Otac, polako pijucka i hvali kuma Blaža što je poslao dobro vino:

- Baš se opoštenija! - ponavlja, a obrve mu se sve više dižu, što znači da je sve raspo-
loženiiji.

Mi to znamo, pa smo i mi sve slobodniji, bučniji, dok otac ne predloži:

- "Ajde, kadeti (volio nas je tako nazivati) da zapivamo onu našu staru primorsku - pa započe, a mi za njim:

*U to vrime godišta
Mir se svitu navišta...*

I pjevamo tako dok se ne umorimo, pa sve jedan za drugim odlazimo u sobu da se zavalimo u slamu. I otac s nama. A majka i teta Ana ostaju da gase vatru na ognjištu - naravno vodom. Ali i plamičke na voštanicama - njih vinom. Jer takav je adet.

Sutradan je Stipanje, pa dolaze gosti. Obično je prvi mamin otac did Grgo; to je punašan, vedar, duhovit seoski hedonit, odjeven, za razliku od dida Tone, po gradsku. On je putujući zubar-samouk, koji je mnogo krstario raznim našim krajevima i (koliko je znao) ljudima liječio zube. U svom je torbaku uvijek nosio neka stara, već rđom nagrize-na kliješta, do kojih je puno držao i hvalio se kako je s njima ovom ili onom odličniku vadio zube. Među ostalim i samom *biškupu Štrocmajeru* (kako ga je on nazivao). Dok smo bili mali, mi smo mu, naravski, vjerovali, ali kad smo pošli u škole i doznali tko je i što je bio Strossmayer, više nismo. Čak smo mu se i suprotstavljali i prepirali se s njim, dok nam jednom nije priznao da ono, istina, nije bio baš sam *Štrocmajer*, nego njegov kočijaš. Zanimljivo je spomenuti da sam mnogo kasnije, kao novinar i partizan, u nekoliko mahova nailazio na tragove tih njegovih lutanja. Tako sam uoči drugoga svjetskog rata u jednom pokupskom selu naišao na neku ženu koja mi je, doznajući da sam Primorac, stala pričati kako je poznavala jednog Primorca, zubara, imenom Grgo, koji je često navraćao u njihovo selo. Pripovijedala je o njemu sve najljepše i s toliko žara da sam posumnjao da je *među njima bilo nešto*. Rekao sam da je to bio moj djed i oprezno joj izrazio svoju sumnju o njihovim odnosima, na što se ona osmiijehnula: „Nek da je bilo, i u tome ni bilo niš grešnoga. On je bil udovac, a ja udovica... A bil je tak lepi...”

Doista, did je Grgo bio lijep čovjek. Svojom snježno bijelom bradom, punim, ponekad rumenim obrazima, golemom šubarom na glavi i velikom lulom u ustima, doimao se pitoreskno, kao kakav djed iz dječjih priča. Veoma je volio svoju lulu - *perušićku* - na kojoj su bila intarzirana dva velika mjedena slova: C i Z - vjerojatno inicijali prijašnjeg vlasnika. no, on je, napô u šali, napô u zbilji, tvrdio da su to kratice za *carsko-zemaljsku lulu*... Toliko je volio tu svoju lulu da je na samrti tražio da je pokopamo s njim. Dvadeset i osam godina kasnije, kad smo u njegovu grobnicu na Trsatu polagali posmrtnu ostatke naše majke, moj brat Ivo i ja - stojeći potreseni nad otvorenim rakom - odjednom ugledali didovu lulu. Ležala mu je na prsnom košu, cijela, nenačeta. Izne-nađeni, pogledali smo se bez riječi, ali sam u bratovim očima vidio suze. A i on moje u mojima.

Iako su se naši didovi u mnogočemu jako razlikovali, u jednom su se sjajno nadopunjavali - u pismenosti. Ni jedan od njih nije polazio nikakve škole, ali su oba znala ponešto: did Tone je znao čitati tiskani tekst, ali nije znao pisati, dok je did Grgo znao pisati, ali nije poznao tiskana slova, pa su, kad im je ustrebalo, pomagali jedan drugome. Obojica su znala mnogo priča i pjesama, osobito narodnih i onih iz *Kačića*, ali nadasve naših, domaćih, bunjevačkih, podgorskih, koje su slušali od svojih starih, sjedeći za dugih zimskih večeri uz ognjište. A tih, naših, priča i pjesama bilo je najviše. Jer kod nas su sva raskrižja, svi putovi, sve drage, sve ograde i sve zidine svake noći bile pune vila i vilenjakata, vještica i vukodlaka, vampira i mračnjaka, pa nije nikakvo čudo

što su se ljudi često susretali i s njima i u tim susretima svašta doživljavali. Osobito kad bi se malo duže zadržali u kojoj od jablanačkih birtija i potegnuli malo više one božje rapske kapljice...

Spomenuo sam već da se u našoj kući mnogo pjevalo. Pjevali su i otac i majka, a mi, djeca, mi smo ih oponašali. A ponekad bi zapjevali i djedovi, i to najradije stare krajiške pjesme - jer su obojica bila rođena a i odrasla za Vojne krajine, kad je još sablja vladala:

*'Rvat grede na vojnicu
dom ostavlja, ženu i dicu...*

Ponekad su miješali njemački i hrvatski pa ih baš nisam posve razumio, ali sam ih zapamtio, kao onu:

*Fünf, sex - oberlex,
neine, zehnee - dodji do mene,
dragane mooj!*

A sjećam se i nekih anakreontičnih pjesmica dida Grge:

*Klo-klo, klo-klo, traj-la-la,
men'se vince dopada;
vince moje slatko li si,
grlo moje glatko li si...*

dok je did Tone najvolio pjevati o viškoj bitki i junaštvu hrvatskih mornara:

*Sve to biše momci izabrani,
Dalmacije, Istre i Primorja...*

Otac je, pak, imao opsežan, vrlo raznolik, repertoar ne samo naših, podgorskih, nego i ličkih, slavonskih, srijemskih, bosanskih i dalmatinskih pjesama što ih je pokupio dok je kao zidar radio po tim krajevima. A najviše je volio onu o dvima ticama:

*Dvi su 'tice zemlju podilile,
suri orle i sivi sokole.
Zapa orla kameni Podgorje,
a sokola Lika i Krbava.*

Kako je bio vatreni pravaš, nije propuštao da u svoj repertoar ne unese i Starčevićevu 'imnu - kako je on to nazivao:

*Slaaa-va, slaaa-va, slaaa-va mu
Starčeviću naaa-šemu.
Slaaa-va, slaaa-va, slaaa-va mu,
vična mu slaaa-va i čaaast!*

Iako je već dvadeset godina ležao u grobu, Starčević je i tada bio vrlo popularan u Podgorju, pa i cijelom Hrvatskom primorju - o čemu govori i anegdota kako je jedna podgorica došla drugoj u pohode, pa se - dok je domaćica varila kavu - oglédala po sobi; ugledavši o zidu obješenu sliku nepoznata joj čovjeka, upita priju tko joj je taj starac s tim velikim ružnim nosom *kaj dobar krumpir*. Domaćica se začudi pitanju i povika: „Ajme, prijio, sram te bilo! Što ne poznaš nešeg Starčevića?“ „A 'est, 'est" - trže se prija i udari se šakom u prsa da spere *gri* - „Ajmeee, što je lip!" Kasnije sam, kad smo živjeli na Trsatu, čuo mnogo puta tu istu anegdotu - samo, u čakavskoj verziji.

No, da se vratim Panosu i našoj kući. Otac je volio pozivati majku da pjeva zajedno s njim, a ona se uvijek nakon kratkog opiranja odazivala njegovu pozivu pa bi ona vodi-

la, a on pratio. Katkada je pjevala s cijelim zborom već spomenute družine što je znala dolaziti k nama. Najvoljela je onu „*Lipo ti je rano uraniti*”, koju je - kako nam je pripovijedala - još kao čobanica pivala zajedno s ocem kad bi navratio k njoj. Uvijek me se duboko doimalo to njezino pjevanje. Bilo je čudesno, gotovo potresno, gledati je i slušati je. I nju, i oca, i ostale pratioce. Ona sva ponesena ljepotom pjesme, vodi svojim zvonkim glasom, vodi tanko, glasovito, a oni je, uronjeni, sve uronjeniji u smisao svojih riječi, prate ozbiljna, sve ozbiljnijega, upravo svečana lica:

*Jer je teška divojačka kletva:
kad uzda'ne list sa gore pa'ne,
kad prokune do Boga se čuje.*

Kasnije sam više puta prisustvovao reprizama toga prizora: i na Panosu, i u Karlovcu (kamo smo se odselili odmah poslije rata, kada su Talijani došli u Primorje), i na Trsatu (kamo smo se povratili čim su se Talijani povukli, 1923.). I danas mi često iskrsnu pred očima njihova ozbiljna lica preplavljena dubokim, nesavladivim ganućem. Ali - o tome kad na to dođe red!... Sada je rat, i mi smo bili na Panosu, s kojega smo, kao s kakve galerije, gledali kolone mladića kako dječjački veselo, bezbrižno, podcikujući i pjevajući, odlaze na frontu. Najprije na Drinu, a malo zatim i na Karpatu i u Galiciju, i napokon, Soču i Tirol. Zapravo se prvih kolona, onih s ljeta 1914., prisjećam slabo, kao kroz maglu, jer sam bio premalen, ali se dobro sjećam majčina kazivanja o tim *dičacima*, kako ih je ona nazivala:

- Bilo i' je najmanje stotina, a sve jedan lipši od drugoga - govorila je uzdišući jer je gotovo sve poznavala. - Al' se malo 'ko vratija živ... Progutala i' Drina.

- Da, da, Drina, prokletnica - nadopunjavao ju je otac, koji je kao zidarski pomoćnik radio neko vrijeme u Zvorniku. - Poznan je ja dobro i pridobro.. Opasna, zla voda. - Tad bi se odjednom namrštilo i stao ljutito vikati: - Zašto je onaj kurbin sin Poćorek sla' našu dicu 'namo?

Te se jeseni Podgorje rasplakalo. Sve je plakalo: I muško i žensko, i staro i mlado. I posvuda: i po kućama, i po crkvama, i po ogradama i vrtovima, i na pašu i po pojatama. Plakalo je sve, i plačući proklinjalo i Drinu, i Srbiju, i rat uopće. Cijelim su Podgorjem odjekivale kletve i tužaljke:

*Oj Srbijo, prokleta ti bilo,
da te nije, rata nebi bilo!*

ili:

*Drina nosi drvlje i kamenje
i vojnike mrtve i ranjene.*

A čobanke koje su svoje dičake ispratile s pjesmom do rive da ih više nikad ne vide, sad su jaukale po kamenjarima:

*Jooj, moje janje leži pokraj Drine
svatilo ga iz gever-mašine.*

Neke su se pak mirile sa svojom kletom sudbinom i rezignirano poručivale caru:

*Ratuj, care, ako ćeš dovika
kad je moja poginula dika.*

Tada su majka i teta Ana često palile lumine i oblačile crninu da ranom zorom odu u crkvu sv. Josipa u Jablancu, gdje je *plovani* Vinko Butorac služio zadušnice za poginule. Sad za ovoga našega rođaka, sad za onog. I bivalo je to sve češće i češće dok se, napo-

kon, lumini nisu ni gasili, niti se crnina svlačila.

Kako se rat otegao, a tuga rasla, padao je moral, pa se čak stalo u narodu javljati nezadovoljstvo. No, ono je dijelom zaustavljeno iduće godine (1915.) kad je Italija stupila u rat. Kako mi Primorci ne volimo Talijane zbog njihovih vječitih osvajačkih težnja da prigrabe naše krajeve, to se neko vrijeme raspoloženje popravilo. Tih su se dana ljudi sjećali kazivanja svojih otaca i djedova o borbama s Talijanima u prošlom stoljeću: o Custozzi, Novari, Solferinu i, posebno, o viškom boju, kad su ono - kako je zlobno govorio did Tone - dobili po repu.

- Hm, da sam zeru mladi - mrmrljao je sam sebi - i sam bi se javio u vojsku... Dobrovoljno.

- 'Ajde, čako, ne benavi - umirivao ga je otac. - Kud bi ti tako star?

- Kuda? - odgovorio je did. - Da branim zemlju od Talijana!... Zaželili se mačkožderi naše Istre i Rike... Al' nećete, majci, velju - cijedio je kroz krezuba usta. - Ne!

- Nismo mi, moj Tone, više za to - upletao se u razgovor did Grgo, odbijajući dimove iz svoje perušičke.

- Nisi ti - odgovorio je jetko Tone. - Nisi nikada ni bija. Ni u mladosti. Pa ni cara nisi služija, što je bila istina jer se Grgo još kao mladić, pucajući na nekoj svadbi iz kurbure, ranio u ruku, pa nije služio vojsku. - A ja jesam! I to puni' dvanajst godina. A znaš kako se ono unda kod nas govorilo - doda podrugljivo. - 'Ko nije za cara, nije ni za curu. He-heee!

- Pa za cara baš nisan bija - dvosmisleno se brani Grgo. - To je istina. Al' za curu san bija. Eno unoj sam mojoj pokojnoj mučenici naslaga' petnajstero-šesnajstero dice, više ni sam ne znan kol'ko. Ima i' po ciloj kugli zemaljskoj: od Senja i Rike do San Vranciska i Bunozaire - završio je osmijehnuvši se.

Mnogi su se ljudi tada našli u procijepu, među njima i naš otac. Kao starčevićanci nisu voljeli Austrije, niti su je htjeli braniti. Oni su voljeli Hrvatsku, beskrajno je voljeli i htjeli je braniti - ali nju ne možeš braniti a da ne braniš Austriju! Što sad? pitali su se. Naravski, izabrali su ovo drugo, žaleći se međusobno.

Eto, takva nam je sudbina - govorio je gorko otac. - Da obraniš sebe i svoju zemlju, moraš braniti tuđina, tlačitelja.

- Pa cijela nam je povijest takva - prihvaćao je ujac Marko. - Zar nismo i u prošlosti, braneći se od Turaka, branili i tu Austriju? I cijelu Europu?... A za uzvrat, što su nam dali?... Isprazan naziv predziđa kršćanstva!

Marko je bio najmlađi majčin brat. Zgodan, visok, nadasve zanimljiv čovjek, *kamarijer* na brodu, koji je - kako se u kući pričalo - sedam puta preplovio Atlantik (prvi put kao trinaestogodišnji *pikolo* na jedrenjaku). Govorio je nekoliko jezika i mnogo učio i čitao, pa je čak privatno položio nekoliko razreda gimnazije. Pred sam je rat došao kući na odmor, ali ga više nisu puštali na more, pa ga je naš otac uzeo sebi za pomoćnika da izbjegne odlazak na frontu, koja je gutala sve više žrtava. Mnogo je ljudi tako otac spasio od fronte, među ostalima i jednog Srbina, Radu, koji se kasnije u Jugoslaviji uvijek zauzimao za oca kad je ovaj zbog svog republikanstva doživljavao neprilike.

Uza žrtve na fronti rasla je i oskudica u pozadini, pa je uvedena aprovizacija. No, u njoj je bilo sve manje živežnih namirnica: i brašna, i masti, i ulja, i šećera, i soli i petroleja. Sve je to izazivalo pojačano nezadovoljstvo u narodu, koje je naglo poraslo smrću starog cara Franje Josipa I (1916.). On je bio, na svoj način, dosta popularan u narodu, u

kojem su kolale razne priče o njegovim susretima s našim ljudima. U tim je pričama car uvijek ispadao simpatično, kao dobrohotni, pravedni vladar. Naš je otac na priče odmahivao rukom, govoreći da ih izmišljaju razne careve ulizice. Novom caru Karlu i njegovim udvoricama to nije polazilo za rukom. Niti je bilo vremena ni mogućnosti za to, pogotovo kad je - 1917. - nahrupila glad. Tada se svijet prisjećao pokojnog cara i najprije mrmljao: „*Nesta Vrane - nesta 'rane!*”, a kasnije sve otvorenije negodovao protiv Karla i rata. Tih je dana cijalo Podgorje odjekivalo prijekornom pjesmom:

*Care Karlo i carice Zita,
što ratuješ kad nemate Žita?!*

Ti su stihovi možda bolje nego išta izražavali odnos našeg naroda prema caru i carici, kao i prema Austriji i ratu! Ljudi su poduzimali *sve i sva*, dovijali se svemu i svačemu, samo da izbjegnu frontu. Neki su simulirali ovu ili onu bolest; drugi su se trljali raznim otrovnim biljem da izazovu rane po rukama i nogama, treći su se stvarno ranjavali, četvrti nisu prezali ni pred spolnim zarazama itd. - samo da ne dospiju na frontu. Svi su žudjeli za magičnim Bršadinom i njegovom bolnicom kao spasom. ne znam gdje je nastala, ali i kod nas se tada pjevala poznata hvalopojka njemu:

*Bršadine, moj drveni Beču,
dok je tebe, ja na frontu neću...*

No, za glad nije bilo nikakva Bršadina, nikakva izlaza ni spasa. Glad se naprosto nije mogla izbjeći, moralo se otpjeti, izdržati, *izdurati* - kako je govorio otac - pa ma kako teško bilo. Hrabrio nas je, svjetujući nas:

- Kad vam god, dico, bude teško, sjetite se kolikim je ljudima još teže nego nama.

- Kojim to ljudima? - pitali smo.

- Pa didu Mijatju, stricu Ivanu, malome Kreši odma' ovdje kod nas, na Panosu... A, tek u drugim selima!

Da, gladovalo je cijelo Podgorje (osim možda pokojeg trgovca ili švercera) a s njim i mi. Kao što već rekoh, tada nas je u kući bilo desetoro. Trebalo je mnogo truda i muke, snalažljivosti i umješnosti roditelja da se sva ta usta nahrane. To više što je godine (1917.) i ljetina podbacila, a aprovizacija zatajila. Srećom smo imali kravu i nekoliko ovaca, pa je bilo - barem za najmlađu djecu - mlijeka: *i varenike, i kiseline*, a i vune za *guče i bičve*, da nas zaštite od bure i studeni. No, često nije bilo onog najvažnijeg - kruha svagdašnjeg. I ne samo kruha nego ni palente, pa ni kaše. Onda bi roditelji poduzimali sve da od rođaka iz Slavonije ili Srijema nabave koju vreću brašna, a od prijatelja iz Like krumpira i zelja. Korespondenciju s njima vodila je majka. I danas je često viđam u duhu kako pogrbljena sjedi u kuhinji za stolom, uz žmirkavo svjetlo petrolejke, i neumorno piše, piše do kasno u noć. Ponekad malko stane, podboči rukom glavu tražeći, valjda, prikladniju, snažniju riječ koja će kod adresata postići potreban učinak, pa nastavi dalje pisati.

Neopisiva bi radost ispunila kuću kad bi od kojeg rođaka iz Tovarnika, Čaglina, Vojnog Križa, Sirača, ili kojeg prijatelja iz Brloga stiglo pismo da otac „skoči” do njih, jer smo znali da ga ne zovu uzalud. On bi se odmah spremio, uzeo kolut stare pokidane žice i ponio rađacima i prijateljima za uzdarje, zna se, seljaku uvijek treba žice. Po njegovu bi povratku majka (ili teta) po cio dan kuhala palentu (ne samo za nas nego i za susjede) i zalijevala je mlijekom ili rjetkom kašom. Kako smo tada mi, djeca požudno uzdisali zamamni vonj palente, a kad bi je istresle u zdjelu, kako smo se otimali za *pinjatu* - zbog *grebaline!*

No, znalo se ponekad dogoditi da nam ni rođaci ni prijatelji nisu imali što dati. Tada bi u kući nastupala prava glad. Onda bi nam otac naredio da se ne dižemo, jer da se ležeći štedi snaga, ali ga mi stariji ne bismo poslušali, nego bismo se, kad on ode na posao, s majkom i tetom rasuli kamenjarom tražeći mladu koprivu, korijenje ili kakvu drugu jestivu travu, od koje bi one - tko zna kakvom čarolijom - napravile, kako bi otac znao reći, bogovsku užinu. Ponekad bi se mi djeca iskradali i sami tražili šparoge, rigu, radič po redinama, ogradama i puteljcima. Još mi katkad zazvoni u ušima magična pjesma kojom smo rano u proljeće vabili šparoge:

*Oj šparoga, šparoga,
pruži meni dva roga,
ja ću tebi zelen list
kada dođe Blagovist...*

Ljeti bismo se znali raštrkati okolicom i, natječući se s kozama, brstili *cekine* po dračama, ili brali kupine po trnjacima - ponekad još nezrele, crvene, kiselkaste. A znali smo se prikradati i ogradama i ubirati *cvitke* po smokvama - *petrovačama*, a u jesen se verati po mendulama.

Naravski, koristili smo i more. Kako je stariji brat slomio nogu, to je otac redovito uzimao mene da idem s njim na more, u lov na *muškardine* i sipe. Odlazili bismo rano ujutro, tiho, kao dva zavjerenika i, dok još sve spava, osim poneke ptice u jasenju, nas se dvojica nečujno spuštamo niz dragu do morske uvale Biškupnice. Sunce se tek tada stalo pomaljati iza Velebita i prve mu zrake rumenjeti rapske klisi, a otac i ja se već šuljamo obalom ili skačemo s grote na grotu, ne bismo li otkrili kakvu žrtvu. Otkrivši je, otac bi je vješto udario ostima, začas je izvukao van i predao mi je pa nastavio tražiti dalje, dok bih ja pomamno poskakivao po žalu derući se iz svega glasa:

*Puše bura i burin,
baš je lip naš muškadin!*

Radovao sam se jer sam znao da ćemo toga dana uistinu imati bogovski obrok: muškardina s krumpirom! Pa ako to još bude zaliveno maslinovim uljem - kud ćeš bolje!?... To su za mene bili najljepši časovi u tom teškom, gladnom, ratnom vremenu.

To, i one rijetke prigode kad bi nas otac znao povesti na put. On je, naime, kao nadziratelj telefonske pruge, dugačke nekih šezdesetak kilometara, imao kola i konje da lakše obilazi prugu i popravi je gdje treba. A uvijek je imao što popravljati. Ne samo zbog jake bure, koja je često prekidala žice, nego i zbog čobana, kojima nije bilo draže igre od natjecanja tko će razbiti kamenom više čašica na telefonskom stupu.

Sjećam se dobro dvaju očevih konja: Dore i Putalja. Putalj je bio mlad, živahan konj, a Dora starija, mirna, neobično pametna kobilica. Znalo se ponekad dogoditi da otac, izmoren radom i dugotrajnom vožnjom, zaspe u kolima, pa bi Dora vozila sama, ugibajući se mudro drugim kolima, znajući gdje treba stati, kad treba poći. Naravski, mi djeca uživali smo u njima. Voljeli smo se okupljati u njihovoj staji i kolnici, tapkati ih po vratu i bedrima, čistiti ih češagijom. Oni su podnosili sve to, strpljivo, mirno. Osobito Dora.

Kao državni konji dobivali su svoju *gebiru* zobi. Ali, kad je izbila glad, majka je ponekad znala uzeti dio te zobi da nam speče kruh.

- Ža' mi je životinja - govorila bi - al' još žalije dice.

- Ajde, jadna sestro - prihvaćala je teta. - Neće konjima bit' ništa... Napas' će se trave, a dica ne mogu.

No, mi djeca, mi smo im uzvraćali. Kad god bismo na aprovizaciji dobili glavicu šećera i uspjeli doći do nje, potajice bismo odbili komadić-dva i nosili konjima. Mama i teta su se čudile kako se brzo glavnica smanjuje:

- A to, valjda, jadna dica - govore su - od gladi.

- A što će jadna?

I tako smo (u nevolji i gladi) prevalili 1917. i ušli u 1918. Bila to godina velikih uzbuđenja i nemira, u kojoj sam pošao u školu. Sad se više nisam mogao ujutro izležavati do mile volje, niti danju lutati kamenjarom. Sada sam svakog jutra, zajedno sa starijim bratom, morao u Jablanac, s torbacom punim pločica i knjiga. Koliko god mi je bilo žao napustiti naše ograde i redine, toliko mi je bilo drago dolaziti u Jablanac i otkrivati njegove ljepote, koje su me naprosto očaravale. Svakog bih jutra na ulazu u nj zastao zadivljen ispod Gradine da se nagledam lijepe jablanačke luke i brodica što se saneno ljuljaju u njoj, pa onaj vijenac kuća (kako ih naziva Vjenceslav Novak u svojoj Podgorki oko nje, među kojima se isticao Amančićev hotel „Ideal”, Turinino svratište „Zavratnica” (u kojem je Novak pisao neka svoja djela) i Babičeva gostionica. Te su mi kuće izgledale goleme, raskošne, kao one iz bajki što sam ih slušao od majke, tete i didova. Osobito me se doimao hotel „Ideal”, jer sam u njemu slučajno rođen. (Bilo je to vrijeme kad su roditelji bili napustili Balensku Dragu, a još nisu bili doselili na Panos, pa su se privremeno smjestili u hotel. Bila je zima i puhala je jaka bura kad me majka rodila, a otac je službeno bio u Karlobagu. Kad su mu javili da mu se rodio sin, po svojoj zimi i buri odmah se vratio u Jablanac. Došavši u hotel, toliko se napio od radosti zbog sretnog poroda, da je izašao na balkon i skočio s prvog kata na rivu - a da mu se ništa nije dogodilo. Kad nam je kasnije majka pripovijedala o tome, uvijek bi sa smiješkom dodala. „Eto, vidite, dico, da je točna ona izreka da pijana i sam Bog čuva.”)

Iza hotela uspinjao se zeleni pojas šumaraka, proplanaka i njiva, pa se taj predio i zove Njive. Južno od njih diže se gromada Klačnica, a ispod nje povrh mora imponantni Vidikovac, iza kojeg se naslućuje ulaz u tajanstvenu *Zavratnicu*. Ona me je, *Zavratnica*, posebno uzbuđivala i mamila, jer se kod nas pripovijedalo da su ondje na *Vencinom počivalištu* vile posjećivale Novaka i pomagale mu dok je pisao. (Šezdeset godina kasnije sam - za 75. obljetnicu piščeve smrti - poveo akciju za obilježavanje toga mjesta, pa je Društvo književnika Hrvatske ondje postavilo spomen-ploču.)

Jablanačka je škola bila malena. Sastojala se od svega jedne poveće prostorije u kojoj se istodobno odvijala nastava svih četiriju razreda, a jednom tjedno i petoga, tzv. ope-tovnice. I đaka je bilo malo. Djeci iz okolnih sela nije se baš dalo ići u školu - radije su čobanili. A ni roditelji ih nisu baš prisiljavali na to - jer tko će im onda čuvati blago?

Pa i u toj, tako malenoj školi stjecali smo svoja prva znanja: učili prva slova i prve brojke, i, napamet, prve pjesme. Zapravo, prva je pjesma bila *Carevka*, koju smo učili i pjevali nevoljko, a neki nikako, jer se kosila sa svim onim što smo od svojih starijih slušali o caru i kralju. Mi bismo bili najradije zapjevali koju od onih pjesama što smo ih naučili izvan škole, kod kuće, uz ognjište, ili na paši: *Još Hrvatska, Vila Velebita* i njima slične.

Prvih je dana škole učiteljica još i nastojala na *Carevki*, ali je ubrzo popustila i digla ruke i od nje i od nas. Napokon je i ona shvatila da nastupa drugo vrijeme: da se carski ugled rasklimao i naglo ruši. Tome su najviše pridonosili povratnici iz zarobljeništva, koji su se tijekom 1918. u sve većem broju vraćali kućama. Oni su naširoko pripovije-

dali kako su Rusi srušili cara i proglasili *republiku*, okončali rat i svima narodima dali slobodu. Iscrpljeni ratom i glađu, naši su ih ljudi pozorno slušali i većinom prihvaćali njihova kazivanja.

- Pa da - povlađivao im je i naš otac. - Tako bi trebalo i kod nas... Što će nam i car i kralj?

- Hm - kimao je glavom did Tone. - A kako će narod prez cara?

- Lipo - odgovarao je otac. - Proglasi' će republiku!

- Pa, dide - upadao je ujac Marko argumentima čov'ka od svita.

- I Amerika je republika... I Švicarska... Pa što im fali?

- Ništa - potvrđivao je kum Stipan, koji je također bio u Americi. - A vele da je i prezident Wilson poručija caru Karlu da odma' oslobodi sve narode.

- Oslobodi' ćemo se mi sami - odsjekao je otac. I bez njega... Što će nam on?

- Pa, on i nije naš - nadovezao je kum Stipan. - Pa mi 'Rvati, zapravo nemamo svoga ni cara ni kralja. Još od Zvonimira. Pa nam ne treba ni sada...

Tako su se otvorili ventili na dušama ljudi i otkrivali prave, odavno prigušivane osjećaje naroda, dok se te jeseni, napokon, potpuno ne otvoriše. Zbilo se to onog slavnoga dana (29. X. 1918.) kad je Hrvatski sabor prekinuo sve veze s Austrijom i Mađarskom i proglasio Hrvatsku *posve nezavisnom državom, koja pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba*.

Taj je događaj snažno odjeknuo svim hrvatskim krajevima, pa i našim. Ljudi su se okupljali po selima, osnovali narodne straže, razvijali barjake i silazili dolje, u Jablanački porat. Pili su i slavili slobodu, pjevajući i kličući Hrvatskoj, novoj državi, republici. Skidali su, bacali i gazili stara carsko-kraljevska znamenja i stavljali nova. I naš je otac zbacio staru kokardu s kape i stavio novu: crven-bijel-i-plavu trobojnicu s oznakom SHS. Bio je tih dana sav u zanosu. A kako i ne bi? Gledao je kako mu se pred očima ostvaruje stari starčevićanski san: *Slobodna Hrvatska. sama. Bez Beča i Pešte*.

Nažalost, zanosi nisu potrajali dugo jer je snove ubrzo rasplinula kruta stvarnost. Uskoro po oslobođenju došlo je u Jablancu do krvavog sukoba između žandara i narodne straže, u kojem je poginuo jedan od njezinih predvodnika, Ivan Vukušić, povratnik iz Rusije. Taj je događaj našao svoj izraz u pjesmi što se tih dana (a i kasnije) pjevala Podgorjem:

*U Jablancu dogodi se buna,
u' vatila groznica Boguna...*

Taj Bogun, kako ga zove pjesma, zvao se zapravo Bogunović (imena mu se ne sjećam), a bio je zapovjednik žandarmerije i uzročnik krvprolića koje je ostavilo neizbrisiv pečat na prve dane nove države. Šokiran narod je ustuknuo pred novom vlašću, uvukao se u se i ponovo se našao - u opoziciji. Pogotovo kad se pročulo da je Narodno vijeće u Zagrebu odlučilo da *Državu Slovenaca, Hrvata i Srba ujedini sa Srbijom i Crnom Gorom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca s kraljem Petrom na čelu*.

- Aha! Što sam vam ja reka'? - govorio je pomalo jetko did Tone.

- Ne more država prez cara. Il', barem kralja... Ajá!... Al' što nam daše baš onog opančara Petra?

Otac je šutio. Uozbiljio se, smrknuo - vidjelo se jasno da u njemu nešto kuha. Samo bi ponekad nešto promrsio kroz zube. Više kao za se:

- Nek' in bude! Meni ne treba! Nek se udružuju i sjedinjuju al' mi ostajemo Hrvati kaj što smo i bili...

I ostali su Hrvati, ali ne kaj što su bili. Jer prije su, i sve dosad, bili starčevićanci - ali otkad je ono predsjednik Štranke prava, onaj zubar Pavelić, otišao na čelu delegacije Narodnog vijeća u Beograd i ondje, *kaj na pijatu predao Petrovu sinu Aleksandru Karađorđeviću hrvatsku slobodu, onda su se počeli udaljavati od svoje stare stranke.*

- Jedini koji nije tija u Bijograd bija je seljački vođa Stipica Radić - govorio je did Grgo, koji je najviše znao o Radiću, jer se na svojim putovanjima po gornjoj Hrvatskoj često sretao s njegovim sljedbenicima. - vele da je reka' delegatima da neju *kaj guske u maglu.*

- E, dobro in je raka' - prihvatio je otac. - A znaš li ti što on zapravo 'oće? - upita je dida Grgu.

- Vele da 'oće republiku.

- Repu-bliku? - upitao je otac.

- Da, republiku - potvrdio je did.

- E, ako je tako - odlučno će otac - onda ću ja s njim.

- I ja - složio se ujak Marko.

- I ja - povikao je kum Stipan.

No gotovo usporedno s prevratom i raspadom Austro-Ugarske pojaviše se na našoj obali - Talijani. Zaposjeli su Istru, Rijeku, dio Hrvatskog primorja i Dalmacije i sve naše otoke, pa i susjedni Rab, otkuda su se znali zalijetati i k nama u Jablanac. Samo na *ditu*, kako su govorili - ali im mi nismo vjerovali.

Rat je već bio svršio. Sa svih fronta stizali su ljudi kućama i život se polako vraćao u uobičajene tokove. Toga je dana bila nedjelja pa smo došli u Jablanac na misu, a poslije nje zjakali po rivi i gledali kolo pred crkvom. U kolu je bilo puno djevojaka a malo momaka, jer je mnogo njih izginulo i zauvijek ostalo po raznim frontovima. Držeći se za ruke ili divojačke *kanice*, momci su se *pivčili* pred curama, natječući se međusobno tko će ljepše i glasnije zapjevati, cupnuti jače nogama ili više poskočiti:

'Ajde kolo da skočimo,

'ko će bolje da vidimo...

Najednom s mora odjeknu pisak, pa se okrenusmo i ugledasmo omanji brod, koji je trubeći ulazio u luku. Naravski, mi djeca odmah potrčasmo onamo da vidimo tko je. Bili su to Talijani s Raba. Neki su od njih stajali na provi, s koje su - kad su se približili rivi - stali bacati *galete*, vičući: „*Ćapa, ćapa*“. Kako bi koja galeta pala na rivu, tako bi se razbila, a njezini komadići prsnuli na sve strane. Mi smo se, djeca, onako gladna, bacala na njih, ali nam stariji odmah zabraniše, pa smo se ubrzo povukli, ne shvaćajući zašto nam to brane. Samo ih nekolicina većih dječaka nije poslušala, nego se i dalje otimala oko galeta, uz smijeh i viku Talijana, koje je to očito zabavljalo.

U to se na rivi pojavio otac. Shvativši odmah što je po srijedi, prokune nešto i zapovjedi mi ljutito: „Do-ma!“ - pa ja potrčah što su me noge nosile, preletjeh u jednom dahu porat, zaustavivši se tek iznad Gradine. Što se kasnije zbivalo na rivi, doznao sam tek toga poslijepodneva. Pretvarajući se da spavam, slušao sam oca gdje pripovijeda majci kako se sukobio s jednim Talijanom, kojega je posebno naljutilo to što im je omeo zabavu s galetama.

- Sricom san se svlada' - govorio je tiho - 'Al, doduše, bilo je i na nji' ovoj strani razumni' ljudi koji su ga smirili, pa je sve dobro prošlo... No, kako bi moglo ispasti dru-

gi put, ne znan... Zato, Ane, mislin da je najbolje da selimo... I to što prije, dok ne upadnen u zlo...

- A kamo? - pitala je majka.

- Pa nekamo u unutrašnjost, di nema ovi' vragova. Jer moga' bi još *šundrat* koga pa ću u Geriht, a kud ćete vi?... Ti i dica? ... A dobro je i zbog nji'ova školovanja da selimo u grad di ima gimnazija...

Majka se, kao i uvijek, složila s očevim mišljenjem, pa je te večeri pala odluka da selimo. Otac se, preko rođaka i prijatelja, raspitivao na sve strane ima li gdje prazno mjesto nadziratelja - dok ga nije našao u Karlovcu. Odmah je uputio molbu za premještaj, kojoj je ubrzo udovoljeno, pa smo se - dok se tko ne predomisli - počeli navrat - nanos spremati za veliku seobu.

Neizbrisivo mi se u pamćenje usjeklo to putovanje: dvoja kola, prenatrpana namještajem, posuđem, posteljinom, odjećom, raznoraznim zamotuljcima, najnužnijom hranom i djecom, polako mile prašnom, krivudavom cestom, škripeći sablasno kao da će se sad-nà raspasti, mile tako sporo, neprimjetno, da ponekad izgleda kao da se i ne miču, nego samo drndaju na mjestu. Uz prva kola ide otac, potičući uzdama konje da malo pospješe korak, a navrh prtljage sjedi majka s dvoje najmlađe djece na krilu. Uz druga korača kum Stipan, pucketajući od časa do časa bičem, a na kolima stariji brat zbog slomljene noge i mlađa sestra zbog slabosti. Mi ostali idemo za kolima. Zapravo se vučemo, nevoljko, bezvoljno, s noge na nogu, kao da hoćemo-nećemo. Šutke. S Velebita pirka burica, mreškajući more dolje, u Podgorskom kanalu, a pod njezinim *refulima* podrhtavaju krošnje rijetkog stabalja i svijaju se guste grane drače.

- Kao da nas pozdravljaju - prošapta mlađi brat, Tome. - Na rastanku.

Ne odgovorih, jer mi se ne govori. Nego se svaki čas osvrćem unatrag da još jednom vidim Panos, Suvopolje, Dolac i Stinicu, Raskrižje i Zidine, jer tko zna kad ću ih opet vidjeti. I idemo tako pomiješanih osjećaja: istodobno ispunjeni naivnom dječjom radoznanošću nad onim što nas čeka u novom, nepoznatom svijetu što se tek ima razotkriti pred nama, ali i beskrajnom tugom za dosadašnjim, starim, poznatim, dragim svijetom što ostaje za nama. Onda, odjednom tuga nabuja, nadvlada radoznalost i nezadrživom snagom provali u stihovima starije sestre, Mare, koja zajeca pjevajući:

*Zbogom moje Hrvatsko primorje,
i u tebi kameno Podgorje.*

A za njom i mi. Svi.

ERSTE ERINNERUNGEN: PANOS - KRIEG - HUNGER - - UMSTURZ - UBERSIEDLUNG

Zusammenfassung

Šime Balen, der Autor von dieser Arbeit stammt aus Podgorje (das Gebiet vor dem Velebit) her, und kennt diese Gegend sehr gut.

Der Artikel stellt ein ethnographisch-historisches Zeugnis dar, das auf Grund der Erinnerungen aus seiner Kindheit entstanden ist. Er erzählt von einem Gebiet, das heute entvölkert ist, und verbindet die Schilderung des Lebens von seiner Familie mit den Umständen in seinem Heimatsort und in Kroatien im ersten Weltkrieg und im Umsturz nach diesem Krieg.

Slikovita morska uvala Zavrtnica južno od Jablanca, počeci izgradnje izletničke „staze“ uz dugi morski zaljev, snimio Marojević, službenik PTT-a na Rabu 1933.

Slika stare podgorske obitelji Franje Balena sa sinom Ivićom na koljenu. Lijevo Šime, Mara, na stolici Tome (1935.), Frane, Luja te majka Ana sa kćerkicom Ankom u krilu, snimljeni u Karlovcu 1919.